צילום: לע"מ

הזהן והעם

הימין בפנים, יהודי התפוצות בחוץ. המזרחים כרגע לא שייכים אבל צריך לשנות זאת, החרדים הם אופציה, הערבים לא חלק מהמשחק. סדרת מאמרים שכתב בן־גוריון לאורך שנותיו כראש ממשלה מגלה איך נראתה בעיניו החברה החדשה שביקש לבנות כאן. ד"ר עדי שרצר, מחברו של ספר חדש על ראש הממשלה הראשון, צירף את פיסות הפאזל ומצא בתוכן גם את התשובה לשאלה אקטואלית - מהי ממלכתיות

← אורלי גולדקלנג

מיעוט התרבותי בעם, העומד בראשו (...) הוא אמנם מיעוט כמותי בעם, אבל משקלו הסגולי מכריע עכשיו בכל שמחי החיים המדיניים, הכלכליים והתרבותיים. מיעוט זה, הילודה בתוכו היא קטנה, ודוב העם שלא זכה בחינוך ובמסורת התרבותית של מיעוט זה – הילודה בתוכו היא גדולה פי שניים או שלושה, והדור הצעיר של רוב זה יהווה בעשור הבא או כמה שנים אחריו רוב מניין ודוב בניין העם בישראל. והוא אשר יסביע חותמו על כל המדינה ויעצב דמות העם, ושאלה היא – וזהי שאלה גורלית – מה תהיה דמותו של דוב חדש זה, של 'ילידי הארץ או תניכי הארץ'.
(ראש הממשלה דוד בן־גוריון, ספטמבר 1959)

כשד"ר עדי שרצר ופרופ' עופר שיף ניסו לגלות היכן מסתתר המפתח למושג "ממלכתיות" במדינת ישראל – מילה שכולם מנסים להתהדר בה, אך מעטים מבינים את משמעותה – התשובה נמצאה במקום לא צפוי, שולי כמעט: כרכים ישנים של "שנתון הממשלה", וליתר דיוק, במאמרי ההקדמה שלהם. "מדובר בספר שהממשלה הוציאה מדי שנה, מקום המדינה ועד שנת 1998", מסביר שרצר. "כל שנתון הוא בן מאות עמודים משעממים, שעיקרם דיווחים טכניים ופרטניים של פעילות משרדי הממשלה – מפתיחת סניף דואר ועד סלילת כביש. דוד בן־גוריון, בשנות כהונתו כראש הממשלה, כתב לכל שנתון כזה הקדמה, ומתוך דבריו עולה תפיסה יוצאת דופן של תינוך לממלכתיות. לא 'תינוך ממלכתי', אלא הנחלת התפיסה שהמדינה היא של האזרחים, והם צריכים לתבוע ממנה וממנהיגיה דין וחשבון. השנתון הוא למעשה דו"ח שנתי שהמדינה מגישה לבעלי המניות שלה, האזרחים".

ההקדמות שכתב בן־גוריון בשנות המדינה הראשונות היו בנות כשישה עמודים כל אחת, אבל המאמר האחרון שלו, ב־1962, כבר הגיע לכדי שבעים עמודים. שרצר ושיף הבינו שכל ההקדמות הללו הן למעשה טקסט מכונן אחד, והחליטו לחבר את כולן בספר שמנתח את התפיסה המתמשכת של מקים המדינה בנוגע לממלכתיות שלה – "לא במשקפיים של היסטוריונים, אלא של חוקרים בזמן אמת". כך ראה אור הספר "בן־גוריון והאחרים: המאבק על עיצוב ה'אנחנו' הממלכתי", בהוצאת "למדא – ספרי האוניברסיטה הפתוחה".

מה קוסם במיוחד לשרצר במאמרים של בן־גוריון, ובפרויקט ה"שנתון" בכלל, שאינני נקיטת העמדה של ראש הממשלה נוכח האתגרים והחזון של מדינת ישראל. "הרי ראש ממשלה ממפלגה אחרת היה כותב דברים אחרים ורגשים אחרים. הקסם הוא בעצם הצבת חזון שמצליח להיאגד לפרטים ולדרך פעולה, מה גם שמדובר במסמך שמייצר בסיס לוויכוח ולדיון. המאמרים האלה מאפשרים 'אוחזות השתתפותית'. יש נתונים, יש מהלכים ושיקולים, ואפשר לפעול בהתאם. בנוסף, יש כאן הכרה בחשיבות של הציבור בכלל, ושל האליטות בפרט: הבנה שהמדינה תצליח להתפתח ולהשיג את מטרותיה רק באמצעות פעולה של האזרחים.

"הרגש הוא על אחריות מורחבת כלפי החברה הישראלית והעם היהודי מצד כל הגורמים וכל המפלגות, מתוך הבנה שהם לא מייצגים קבוצה מסוימת בלבד. בדרך הזאת בן־גוריון שם על השולחן את ההחלטות שלו ואת דרכה של המדינה לשיטתו, ומשתף בכך את מי שיהיה מוכן להשקיע את הזמן ויבחר להיות חלק. בחלוף השנים, הטיעונים והרעיונות שבן־גוריון מציג לא בהכרח רלוונטיים, ואנחנו בוודאי לא מציעים לאמץ את הגישה המתנשאת שלו כלפי 'האחרים', כמו המודחזם לדוגמה. אבל המסגרת נותרה רלוונטית: פנייה לציבור וקריאה להשתתפות אקטיבית, מתוך תפיסה שאומרת שהמדינה היא לא איזה דבר מופשט שנתון בידי מנהיגים".

הכתובת על בניין האו"ם

החיפוש אחר הממלכתיות האבודה התעורר אצל ד"ר שרצר לאחר שהודמן לדיון בכנסת, בעיצומה של מחלוקת הרפורמה המשפטית. הוא יצא משם נסער. "בתוך הדיונים הבנתי שהממלכתיות הופכת לעניין מרכזי בעימות, רק שכל אחד מבין את המושג הזה בצורה אחרת, ולוקח אותו למקום אחר. הרמתי מיד טלפון לפרופ' עופר שיף ואמרתי לו: אנחנו מוכרחים להחזיר את המושג 'ממלכתיות' לשיח, להנגיש אותו בשפה פופולרית".

מה קרה בכנסת שהסעיר אותך כל כך?

"לא היה שם דיון אמיתי וענייני, היה מאבק כוחני. זה היה 'המשחק הפוליטי', כמו שקוראים כאן אפילו לבחירות ולהרכבת ממשלה. אבל זה לא משחק, וזו לא אמורה להיות תחרות ספורט שאנחנו צופים בה כדי לראות מי יכריע ומי יעשה את ההמלך המעניין יותר. ממשלה אמורה לעבוד על פי עקרונות מסוימים, להוציא לפועל מדיניות מסוימת. בפועל, במקום דיון על הנושא, מתנהל מאבק בשיח מפלצתי כמעט. לא שבעבר לא היו עלטנות אישיים ולכלוך פוליטי; הכול היה. אבל היה גם דיון רציני מאוד".

המושגים ריאלי ומשיחי הם לאו דווקא מנוגדים. ד"ר שרצר

צילום: מאיה משל

ד"ר שרצר: "הממלכתיות מתפרשת כמצב פרווה או כצו פיוס שאין בו דיון ואין שאלות מהות, כמו איך ממשיכים לחיות יחד. היא גם הופכת לכלי נשק ביחס לאחר. לא ויכוח אמיתי של שני אנשים שאכפת להם"

המבט העכשווי על הסוגיות הללו הביא לשתי "מסקנות דרמטיות", כדברי שרצר. "אנחנו מבינים שהממלכתיות משמשת היום כלי להשתקת ויכוחים. לא רק ברפורמה, אלא גם במלחמה. תחת סיסמת 'ביחד ננצח' – שהיא חיובית וממלכתית מאוד – יש גם השתקה של כל דיון מהותי בשאלה איך ביחד ננצח: כן או לא עסקת חטופים, כן או לא מלחמה בעזה. אין דיון. הממלכתיות התפרשה כמצב פרווה או כצו פיוס שאין בו דיון אמיתי ואין בו מקום לשאלות מהות, כמו איך ממשיכים לחיות יחד. המסקנה הנוספת שלנו הייתה שהממלכתיות הופכת לכלי נשק ביחס לאחר. 'אני ממלכתי, אתה לא'. אין בינינו ויכוח אמיתי של שני אנשים שאכפת להם מהעתיד, אלא תיוג מיידי. ואם אתה לא ממלכתי, לא אכפת לי ממך".

אני שומעת בדבריך בעיקר ביקורת נגד הימין.

"לגמרי לא. הסיפור של 'ביחד ננצח' משתיק לא רק את השמאל. נעשה עוול רציני גם למי שהתנגד לעסקאות חטופים – מפורום הגבורה ועד אישים שונים שהציגו עמדה מנומקת מאוד. הפכו אותם לאויב העם. יותר מזה, הייתה 'ועדת שמגר לפריון שבויים ונעדרים', שמסקנותיה אמורות למנוע חזרה על מה שראינו בעסקת שליט. מי שניסה ב־2015 להפוך את המסקנות שלה לחוק, היה יאיר לפיד".

יתרה מכך, אומר ד"ר שרצר – "בדרך כלל משתיקים יותר את הימין, כי הדבה יותר קל לעשות לו דה־לגיטימציה. אבל העיקר הוא שיש השתקה של דיון בסוגיות חשובות מאוד, אף שהדעות מנומקות היטב. הדוגמה המובהקת ביותר לחוסר ממלכתיות סביב הרפורמה הייתה בעיניי הפנייה לארה"ב שתתערב במהלכים כאן, תחת הכותרת Saving Israeli Democracy. ונקודת השפל הייתה הקרנה של תמונת נתניהו על בניין האו"ם, בליווי הכתובת 'שקרן'. לא הייתה שם יכולת להתעלות מעל האינטרס המפלגתי, ולהבין שכשראש ממשלת ישראל נואם באו"ם, הוא מפסיק להיות ביבי והופך להיות הנציג של כולנו. וכאן נחשפה הצביעות מכל הכיוונים: מצד אחד, מי שעשה את זה ביקר באותה העת ממש את נתניהו על העירוב בין האינטרס האישי לאינטרס הלאומי; ומהצד האחר, מי שהתנגד לזה קיבל בברכה כעבור כמה חודשים התערבות של נשיא אמריקני אחר בריבונות הישראלית, כשטראמפ קרא להעניק חנינה לנתניהו".

משיחיות ריאלית

"באומה קטנה כאומתנו ישנם תמיד חוגים הנמשכים אחרי הברק והקסם של כוחות אדירים (...) לתכונה זו של התבטלות והתרפסות בפני הפריץ קראו בהיסטוריה החדשה שלנו בשם 'מה יפית', ויהודי 'מה יפית' נמצאים בכל אותם החוגים של העם היהודי שאין להם כבוד עצמי ואמונה מספיקה בעמם. בחוגי הימין הם נקראים בשם 'מועצה למען היהדות' ובראשם עומדים אילי הכסף היהודים באמריקה, ובחוגי השמאל או המהפכה הם נקראים בשם 'בסקנציה', ובראשם עומדים סופרים ש'קול אידיש־דם' מדבר תמיד מתוך גרונם" (בן־גוריון 1950)

חוקרי הממלכתיות של בן־גוריון מבחינים בין "ממלכתיות" במלרע ל"ממלכתיות" במלעיל, כפי שנהוג היום להגות את המילה אצל הסרוגים. אחת ולתמיד, מה ההבדל בין שתי הגרסאות – אני שואלת, ושרצר מחייך. "המושג הזה היה בשימוש אצל רבים במקביל לבן־גוריון, אלא שהשפה שלו נגישה ופשוטה יחסית, והרעיונות שלו נחשפו יותר. גם הוא וגם הראי"ה קוק זכו לשימור הרעיונות שלהם, ושניהם התייחסו לנושאים של ממלכתיות ואוניברסליות, כל אחד בדרכו. אלא שהשפה של הרב קוק הרבה יותר קשה להבנה, ולא רק היום, אלא גם בזמן אמת. הייתה לו עברית מיוחדת משלו. לשניהם גם יש מפעלי הנגשה גדולים – מוסד הרב קוק ומכון בן־גוריון – ומבילא אנחנו חשופים אליהם יותר מלאחרים. בתנועת העבודה התקיים תיעוד אובססיבי, אבל אנחנו לא מוצאים משהו דומה במצורת זאב.

"שתי התפיסות, זו של בן־גוריון וזו של הרב קוק, מציבות את הטוב המשותף, האינטרס הכללי. בן־גוריון קורא לזה 'כלל ישראל', והרב קוק 'כנסת ישראל'. בן־גוריון היה איש מאמין אבל לא דתי, ולכן ההסתכלות של כל אחד מהם על ההיסטוריה שונה. אצל הרב קוק יש הרבה מיסטיקה, ובן־גוריון ריאליסט ומודרניסט. מיסטיקה מעניינת אותו, אבל הוא עושה לה רציונליזציה. אצל שניהם ההבנה של הממלכתיות איננה פונקציונלית, אלא ערכית. זה לא שיח של 'בוא נראה מה חשוב לי ומה חשוב לך ונגיע להסכמה', אלא עולם ערכים משותף, ליבת ערכים משותפת שעומדת במרכז. היום אנחנו מנגידים את המושגים 'ריאלי' ו'משיחי', אף שהם לאו דווקא שונים עד כדי כך. יש מרחב משותף – 'כלל ישראל' ו'צור ישראל', שהם חילוניים יותר מ'כנסת ישראל' של הרב קוק, אבל לא לגמרי שונים. אצל שני האישים יש גם תפיסה רחבה של עם ישראל, שיוצאת מתוך גבולות המגזר. הרב קוק יוצא למסע המושבות, ובן־גוריון מסתובב גם הוא, בניגוד לדימוי שלו, ואפילו נוסע לדבר עם ז'בוטינסקי סביב הסכמי לונדון. כשהוא מקים קואליציות, הדתיים בהכרה בפנים, ומפ"ם בתקופות מסוימות בהכרה בחוץ".

קראתם לספר "בן־גוריון והאחרים". מי הם האחרים? מול מי הפולמוס מתנהל?

"הם רוצים קול? שיבואו". בן גוריון במצעד לכבודו בארצות הברית, 1951

צילום: בטי צימרס

"קודם כול, מול יהודי אמריקה וכלל יהודי התפוצות. לתפיסתו של בן־גוריון, מולם אנחנו מתעצבים. יש אצל בן־גוריון התייחסות נפרדת לציוני אמריקה: אותם הוא לא מסוגל לסבול. כלפי יהודי התפוצות הוא נוהג בהכלה, גם אם בפטרונות, אבל לא מול ציוני אמריקה, שדווקא היו קרובים אליו מאוד. הוא מתכתב איתם, מכיר אותם, ושולל אותם מכול וכול. הם מבחינתו הדבר הכי גרוע שאפשר להעלות על הדעת, הם זיוף. לא רק שהם טועים, הם עוד חושבים שהם צודקים.

"כשניגשנו למאמרים של 'שנתון הממשלה', הופתענו לגלות כמה ציוני אמריקה מרכזיים שם. חשבנו שזה כך כי הדברים תורגמו לאנגלית, אבל התברר שלא זו הסיבה. בן־גוריון פונה במאמרים שלו למרכיבי האליטה הישראלית, שנושאים עיניים אל יהדות אמריקה. לכל אחד מהם יש דוד סם – ביולוגי או לא – שקורץ לו משם. זו האלטרנטיבה שעומדת לנגד עיני הישראלים, לא החזים של הזמרדי או הערבי או העולה החדש. לא הם אלה שמפתים את הישראלי הוותיק בזמנו. החזים בארה"ב דווקא כן. בן־גוריון אומר: אני שם את האלטרנטיבה על השולחן, לא מסתיר אותה ולא קורא לה נפולת של נמושות. אני דן בשאלה מה ישראל מציעה שהחזים שם לא מציעים. הוא שולל אותם אבל גם מקיים דיאלוג מתמיד, וחשוב לו להסביר במה הם טועים". **הוא אפילו נותן שאם הם קוראים לעצמם ציונים, הוא מפסיק לכנות עצמו ציוני כדי לא לחיות יחד איתם תחת אותה הגדרה.**

"אכן. הוא מסתכל עליהם בבוז מופגן, ואומר לישראלים: אתם רוצים להיות כמותם? כמו אלה שוויתרו על עלייה? יהודים שמדברים ציונות בלי פרקטיקה מעשית, הם אלה שמרשימים אתכם? כשעולות קריאות לתת ליהדות ארה"ב הציונית ביטוי כלשהו בתוך המערכת הפוליטית הישראלית – קולות שנשמעים בעיקר בימין, מצד הציונים הכלליים – בן־גוריון אומר: הם רוצים קול? שיבואו. זה מביא אותו ממש לחמת זעם. והנה היום אנחנו עדיין בשיח ישראלי שלא סיים להציב את גבולות הציונות בעניין הזה".

יהודים, לוחמים זה בזה, אחים

"אין בדיעתה של הממשלה להקפיא את הזיווי התימני של עולי תימן. להפך, אנו רוצים לסגל את העלייה התימנית לזיווי הישראלי, לחידות הישראלית, לשוויון הישראלי, לגבורה הישראלית, לתרבות ולחברה הישראלית. אנחנו רוצים שמהנוער התימני יצאו מפקדים לצבא, מייסדי משקים, בוני התישבות, אנשי־מדע (...) יהודי תימני הוא קודם כול יהודי, ואנחנו רוצים להפכו, עד כמה שאפשר ובמהירות האפשרית, מתימני ליהודי, השוכח מאין בא, כמו שאני שכחתי שאני מפולין" (ב־גוריון, 1591)

גם המודחים הם קבוצה מרכזית של "אחרים" בכתבי בן־גוריון. "מכיוון שה'אחרות' שלהם בולטת כל כך בעיניו", אומר שרצר, "חשוב לו למסגר אותה ולהדגיש כמה הם שונים".

איך זה מסתדר עם תפיסת בור ההיתוך?

"קשה אכן להבין את זה. מצד אחד העלייה ההמונית היא הפרויקט הגדול שלו. הוא יוצא נגד גילויי גזענות, ומתעקש להעלות את יהודי ארצות המזרח גם כשאחרים מבקשים להגביל את עלייתם. בן־גוריון מדגיש שאין שום הבדל בין עולים לוותיקים ככני אדם, ומתעקש שיהיו שווי זכויות כמו האוכלוסייה הוותיקה – שזה יוצא דופן לעומת מדינות אחרות. אין כאן הדרגתיות במה שקשור לאזרחות וזכות בחירה, הן ניתנות לעולים מיד. מרגע שקיבלת תעודת זהות, אתה יכול אפילו להיבחר לראשות הממשלה. אבל כשזה מגיע לתרבות של העולים, למזרחיות, יש לבן־גוריון ביקורת מהותית. הוא מתייחס אליהם כמי שההיסטוריה עשקה אותם, ולכן צריך לתת להם ולעזור להם – אבל התמיכה הזאת משאירה להם מעט מאוד מקום, ויש בה גישה מתנשאת ופטרונית. מבחינתו, בתרבות שהם הביאו אין שום דבר שמכין אותם לחיים במדינה יהודית ריבונית. התרבות שלהם לא מצדיקה שימור, וצריך לכוון אותם להיות ישראלים ממוצא תימני או עיראקי, ולא להיות חלק מעיצוב הישראליות. גם על יהדות אירופה הוא אמר הרבה מילים לא יפות – למשל, שהם התרגלו לרמות את הפריץ – והוא נלחם בתיאטראות ביידיש ובהוצאות הספרים ביידיש, אבל בעיניו ליהודים האשכנזים יש כלים, כי הם באו מתוך מדינות מסודרות".

בכך, לפי שרצר, בן־גוריון טעה פעמיים. "יש לו דימוי לא נכון של יהדות ארצות האסלאם, כי הוא פשוט לא יודע שבקובלנקה ובבגדד היו הרבה יותר מפותחים משטעטל במזרח אירופה. העולים האלה תופסים מקום מרכזי בבניית המדינה, יש בתוכם עורכי דין ורואי חשבון וכדומה, והם משתתפים בקליטת עולים אחרים. הטעות השנייה היא חוסר ההבנה שקליטה מוצלחת נוצרת דרך התאמת זהות המקור של הנקלט. ציון תג הסיגד כיום הוא מעין תיקון, כשמדינת ישראל מקבלת את המסורת הזאת ומיטיבה בכך את קליטת יהודי אתיופיה. בן־גוריון ייחל שיהיה טייס תימני ראשון, וכשהיה כזה, הוא ענד לו בעצמו את הכנפיים. אבל לשיטתו, כדי להיות הטייס התימני הראשון בצה"ל, אתה צריך להפסיק קצת להיות תימני, ולהפוך לישראלי ממוצא תימני.

"בערוב ימיו, בן־גוריון נמצא בקשר עם איש הרוח אנדרה שואקי, יהודי־צרפתי ממוצא אלג'ירי. שואקי, שלימים עלה ארצה והיה יועצו של בן־גוריון למיזוג גלויות, הצליח לשנות משהו בתפיסות שלו. הקשר איתו נועד להביא ארצה את יהדות אלג'יריה, שיש לה בחירה בין ישראל לצרפת. בן־גוריון רוצה למשוך את היהודים האלה, כי הוא יודע שהחברה הישראלית צריכה אותם. הוא מבין שאי אפשר לזלזל עוד בעולים מארצות האסלאם, ושיש שוויון מהותי שמופר".

איפה הימין בתוך ה"אחרים" של בן־גוריון?

"כשהתחלנו לעבוד על הספר, חשבנו שאחת הקבוצות תהיה הימין, כי אנחנו מכירים את הווריכוח של בן־גוריון עם בגין. אבל זה לא היה כך, משני הצדדים. בגין מכיר בכך שבן־גוריון רואה לנגד עיניו את טובת האומה, גם אין הסכמה על הדרך. יום אחרי הכרזת המדינה, בגין נושא נאום אחרון ברדיו המחתרתי שלו, 'קול ציון הלוחמת', ואז סוגר את התחנה בהצהרה שיש מדינה ואין צורך במחתרת. 'לחוקיה נשמע כי חוקינו הם, את ממשלתה נכבד כי ממשלתנו היא'".

שרצר מכיר בהקשר זה כי שותפו לכתיבת הספר, פרופ' שיף, מגיע ממשפחה רוויזיוניסטית.

"מבחינת בן־גוריון, בתרבות שיהודי ארצות האסלאם הביאו אין שום דבר שמכין אותם לחיים במדינה יהודית ריבונית. גם על יהדות אירופה הוא אמר הרבה מילים לא יפות"

צילום: דוד אלדן – לע"מ

בעד עלייה, נגד גזענות, אבל עם לא מעט התנשאות. בן־גוריון עם עולים מתימן במעברה, 1950

"בן־גוריון מסתכל על ציוני אמריקה בבוז מופגן, ואומר לישראלים: אתם רוצים להיות כמותם? כמו אלה שוויתרו על עלייה?"

"אבא שלו נחפץ בסוגן ועונה. המחתרת שבגין מדבר עליה היא לא רק מול הבריטים, אלא גם בגלל ההגנה, כלומר בן־גוריון. ויחד עם זה הוריכות ביניהם ענייני. כך גם מצד בן־גוריון: כשהוא כותב את המאמרים שאנחנו מנתחים בספר, חשוב לו להבהיר שהוא לא מדבר רק לבייס שלו, אלא לכל קבוצת הקולטים, שזה כולל גם את הדתיים והימין. הם לחלוטין בתוך הקבוצה. זה אחד הוויכוחים שיש לנו עם חוקרים אחרים: אנחנו לא מקבלים את הטענה שהממלכתיות נוסח בן־גוריון היא של קבוצת האתוס"לים – אשכנזים, חילונים וסוציאליסטים. ברור שהממלכתיות נותנת למזרחים ולדתיים פחות מקום, והיו ויכוחים איתם, אבל הם לא היו מחוץ לדעיון הממלכתי.

"האירוניה היא שהמעורבות האזרחית הגבוהה שבן־גוריון תתר אליה בחינוך לממלכתיות, התקיימה בימין. בשלב מסוים מפא"י מתאבנת, הכוח שלה גורם לה להסתאבות, ובן־גוריון מאמץ חזון משיחי בניסיון להכניס קצת חיים לגוף שהפך בירוקרטי. דווקא הימין מחזיק את הסכמה החברתית של בן־גוריון".

ראש הממשלה הראשון, אומר שרצר, ביקש להכניס גם את החרדים לחברה הנבנית. "הוא מסביר ארוכות כמה אחרה חייתה אנטרנסיטי ואינו מותאם לעולם, אבל מבחינתו הם שותפים נוכח החרדה המשותפת להמשכיות העם היהודי. בעיניו, הדיון איתם צריך להיות על בסיס זה. בן־גוריון שם בכפיפה אחת שני קצוות, לכאורה: את החרדים ואת המתבוללים. הוא אומר: הדרך שלנו היא דרך האמצע – ציונות ממלכתית. הן החרדים והן המתבוללים, לשיטתו, עושים שקר בנפשם אל מול המציאות, כשהם מעדיפים את אחד הקטבים: להיות יהודי שהזהות האוניברסלית לא מעניינת אותו, או להיות אזרח העולם שהזהות הלאומית לא מעניינת אותו. המציאות בישראל היא שאנחנו גם וגם. אי אפשר להיות כאן רק יהודי, כי יש נושאים אזרחיים לטפל בהם: סוללים כבישים, עוסקים בהקלאות, צריכים לגדל את הקיום. מצד שני, ההסתכלות של המתבוללים מוותרת על העיקר, על היהדות, ולכן אין בה שום טעם".

הבעיה הזאת היא רק של מתבוללים, ולא של מי שרוצה כאן מדינת כל אזרחיה?

"לשיטתו של בן־גוריון, מדינת כל אזרחיה היא למעשה התבוללות מהותית".

איפה הערבים בתפיסה הבן־גוריונית?

"את הערבים הוא לא מזכיר. הם לא חלק מהקולקטיב שהוא מנסה ליצור פה. הממלכתיות שלו היא של העם היהודי".

הקולקטיב הבן־גוריוני, מוסיף שרצר, מתייחס לחברה ישראלית רחבה ממה שאנחנו מדמיינים. "יש לו הבנה עקרונית שהמדינה הזאת הולכת ומשתנה ועוד תשתנה, והוא נע בין הוויכוח עם 'האחרים' ובין הכלה שלהם. נראה שהחזירה שלנו מ־7 באוקטובר מלמדת שהציבור הרחב הפנים היטב את המסר הזה, אבל דווקא מוסדות המדינה והפוליטיקאים נסוגו ממנו. כשאנשים יצאו מהבתים שלהם בשומרון וחצו לעוטף, הם לא עשו חשבונות פוליטיים. לא עניין אותם למי מצביע האדם שעבורו הם מסכנים את חייהם. גם בחברה האזרחית ראינו הירידות חוצת גבולות לסיוע, ללא הקשר מפלגתי.

"אצל הפוליטיקאים, לעומת זאת, עולים רעיונות מסוכנים שמפרקים את השיח מבפנים. חשוב לנהל דיון ממלכתי בשאלה מי נושא באחריות ל־7 באוקטובר, ובהקשר הזה ראוי להציג עמדות שונות, ולא לבקר רק את ראש הממשלה, אלא גם לדגמה את הקריאות לסרבנות. אבל כשאנחנו מתחילים לדבר במונחים של 'בגידה מבפנים' ושיתוף פעולה עם חמאס, לממלכתיות כבר אין סיכוי, ונגרם נזק עמוק. זו לא רק בגידה בנופלים במלחמה, זו בגידה ברעיון הממלכתי.

"7 באוקטובר פרם גם את הנחת היסוד המשותפת של בן־גוריון ושל רבים מהאנשים שזוה התפלמס איתם בתפוצות. שני הצדדים סברו שהאתגר של התקופה הוא להיות גם יהודי וגם אדם. בן־גוריון חשב שאפשר לעשות את זה רק בחברה שיש בה רוב יהודי, והם חשבו אחרת. ב־7 באוקטובר החלו להישמע קולות שמעצימים את 'עם לבדד ישכון', כי הסיכוי שאין טעם לנהל שיח על מוסר או להסביר את עצמנו בפני העולם. מצד שני, בקרב יהודי אה"ב התחזק הזדם שלא ראה עוד טעם בשיח על 'כלל ישראל', ומבחינתם המבחן העליון הוא עקרונות מופשטים של מוסר".

לכתוב לשלושה קוראים

ד"ר עדי שרצר (36) מתגורר בירושלים, נשוי לדקלה ואב לאריבעה, בתוכם תאומים. הוא מרצה בכיר בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית, ועומד בראש התוכנית לתואר שני בחינוך יהודי. הוא גדל בפתוחתקווה, ולדבריו העמדה הפוליטית שלו התחילה להתגבש בימי ההתנתקות. "רגע אחד כך אני בניצן, המשפחות מגוש קטיף מתחילות להגיע, ובכל הארץ אדישות, כאילו קורה פה משהו טכני. היו מתנדבים אפילו מהתנועה הקיבוצית, אבל הטרגדיה האנושית שהדהימה אותי, עברה מעל הראש של רוב האנשים".

את התואר הראשון שלו עשה שרצר תוך כדי לימודי התיכון ("לא מומלץ"). בשירותו הצבאי מילא מגוון תפקידים בחיל חינוך, ובין השאר חיבר את בחינות הכניסה לבה"ד 1. תוך כדי כך הבין שחינוך זה התחום שהוא רוצה לחקור. עבודת הדוקטור שלו, שנעשתה באוניברסיטת בן־גוריון, עסקה בחג־גמות יום העצמאות בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. המנחה שלו בעבודה היה פרופ' שיף. "כשנפגשנו חשבתי שהוא הכי שונה ממני בעולם. הוא מצפון תל־אביב, אני למדתי באותו זמן גם בישיבת הר עציון. אבל אחרי ההיכרות איתו הבנתי שהוא לא מתאים לסטריאוטיפ שהלבשתי עליו. למעשה, אנחנו שותפים בהתבוננות עמוקה על החברה הישראלית ובהבנה של תפקיד האקדמיה.

"ההנחיה של פרופ' שיף הייתה ליברלית מאוד, עם רוח גדולה. הוא התעקש שגם פרופ' אבי בראלי יצטרף, כדי שיהיה איתנו אקדמאי נוסף שחושב בצורה שונה משלנו. עופר שיף, בן לרוויזיוניסטים, נמצא היום בשמאל, ואילו בראלי מצהיר בגלוי שהוא תומך בממשלת נתניהו, ומתבטא בתקשורת בעניין".

מתוך חקר הזגיגות העצמאות של ראשית המדינה, הבין שרצר כי להחלטות בירוקרטיות באופיין יש השפעה ממשית על העולם. "את רואה איך דיון קטן הופך לסוגיה חשובה בהקשר של הניסיון לבנות תרבות ישראלית־יהודית. האם ללכת על מה שכיניתי 'דגם התרכובת', או שהולכים על ישראליות ויהדות שעומדות במרחק זו מזו? זה קורה סביב טקסי יום העצמאות – מהמצעד הצבאי עד לתפילה בבית הכנסת המרכזי בתל־אביב, דרך ניסיונות לחבר 'הגדה ליום העצמאות' ואפילו נוסח של קידוש לסעודת החג ביום הזה. אבל מתברר שהניסיונות האלה ביטאו קבוצה שלא קיימת. הדתיים התגברו בחריפות, ראו בזה חילול הקודש. הם רצו שיתנו להם את המשבצת שלהם, אבל חששו מריטואלים חדשים ומתפילות חדשות. החזונים מצידם תפסו את הרעיונות האלה כמשהו קלריקלי, שמביא לשלטון הדת. הם אמרו – עד שיש לנו חג אחד שאינו כבול במאכלי חג ומסורת, למה לכבול אותו?

"לכל אורך שנות החמישים הייתה משיכת חבל בעניין הזה, ונודעה לה השפעה על המגזרים שנוצרו. ככל שניסו לייצר תרבות ממלכתית לכידה יותר, כך היא עוררה יותר מחלוקת. בשנים 1952 ו־1955 היו ניסיונות לפרסם טקסטים משותפים, וזה התפוצץ כי אף אחד לא אהב את התוצאה. היום יש תפילה רשמית לחג ביישובים סרוגים, וטקסטים אחרים בקיבוץ גבעת־ברנר ודומיו. יש מקומות שבהם עורכים 'סדר יום העצמאות', עם כוסות יין ומאכלי חג. כל זה קורה בהרבה מסגרות מקומיות, אבל זה לא יכול להיות קיים במישור הארצי. לעומת זאת, יוזמות שאף אחד לא חשב עליהן יותר מדי לעומק – כמו הטקס בהר הרצל, או הצפירה ביום הזיכרון – דווקא תפסו. כשיש 12 משואות, כל אחד יכול להתחבר לאחת מהן".

הצפירה, מספר שרצר, הושמעה בתחילה במעבר שבין יום הזיכרון ליום העצמאות. הרעיון מאחוריה היה לברל בין אבל לשמחה, ממש כמו הצפירה המסמנת את כניסת השבת ומבדילה בין חול לקודש. הטקס הרשמי של יום העצמאות בשנה הראשונה ניסה לשחזר את העלאת המשואות בהרים, כמתואר במסכת ראש השנה. "כדי להתחיל בנקודה סימבולית וגבוהה, התלבטו בין כמה מקומות בירושלים, והכריעו לטובת הר הרצל. שם הדליקו משואה ראשונה, 'והעבירו' את האור צפונה דרך נקודות גבוהות עד מטולה, ודרומה עד אילת. אחרי שהבינו שזה לא מוצלח במיוחד, כי רוב הערים יושבות בשפלה והתושבים שלהן לא חשופים לזה, החליטו לייצר בהר הרצל אירוע חלופי ולהדליק שם 12 משואות סמליות. זה נעשה ב־1951, וכבר ב־1952 הזמינו ל'הדלקת המשואות המסורתית בהר הרצל', אף שהמסורת הייתה בת שנה בלבד".

עם המטען המחקרי הזה יצא שרצר לפוסט־דוקטורט באוניברסיטת ארפורט שבגרמניה ("איך אמרה לי יהודייה במקום? 'אין פה סיפורי שואה טובים, כי פה הספיקו להרוג את היהודים הרבה לפני כן'"). הקורונה החזירה אותו אחרצה, ובסופו של דבר הוא כתב פוסט־דוקטורט באוניברסיטת ברקלי, קליפורניה. אולם דווקא או החליט לשנות מסלול.

"הסתובבתי בכנסים, כתבתי מאמרים באנגלית ששלושה אנשים יקראו, וניסיתי לייצר השוואות בפרמטרים אקדמיים. אבל דווקא ההתרחקות מהארץ גרמה לי להבין שנושא הממלכתיות חי ובועט בהווה. יש הרבה דיונים על תרבות ישראלית, ממלכתיות, אתיקה של ממלכתיות ועוד – אבל הדיונים האלה מתנהלים ברדידות גדולה, בלי עומק. רבים וטובים כתבו על זה ספרים, אני לא הראשון, אבל זה לא פורץ לשיח הציבורי, ובטח לא בהקשר החינוכי. זה השלב שבו הבנתי שאני מכוון את עצמי לבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית, ולא ממשיך בעולם מדעי הרוח שבו גדלתי. ההשפעה שלהם קטנה, והחוגים שם הולכים ומתכווצים ודומים יותר זה לזה. מתווכחים על כן ביבי או לא ביבי, אבל כשמסתכלים על המצע, רואים שהשוני הרבה יותר קטן מבעבר והדיון מצומצם יותר. עם זאת, יש יותר ויכוח על כללי המשחק. יש חוסר יכולת להכיר בממלכתיות של הצד השני, ולהבין שגם הוא חותר לטובת המדינה.

"אני תוהה עד כמה היעסוק שלי בממלכתיות קשור לתפקיד שלי כאבא. יש פער בין איך שהייתי רוצה לחנך את ילדיי, ובין מה שהסביבה מלמדת אותם, בעיקר הסביבה הפוליטית. לאחרונה דיברתי עם הבן שלי על הצורך להתבטא בנימוס ולהשתמש בשפה נקייה ועניינית – ובאותו זמן עלו ברקע מהרדיו השמצות של מנהיג אחד כלפי מנהיג אחר, וכל הוויכוח התנהל בסגנון בינים. אני לא חושב שימי ראשית המדינה מציעים לנו פחות ויכוח, אבל הם כן מציעים לנו סגנון אחר, וזה בעצם החינוך לממלכתיות. כאבא, אני קונה את זה". ■

לתגובות: dyokan@makorrishon.co.il

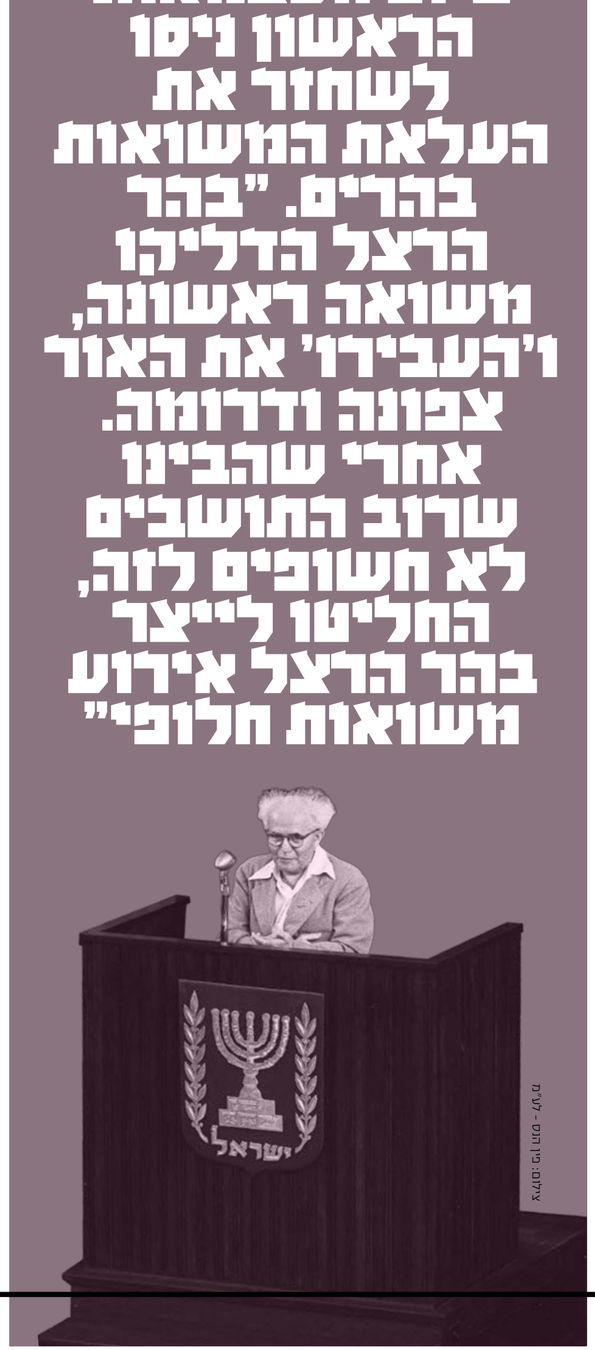

לא חלק מהקולקטיב שהוא ניסה ליצור. ראש הממשלה בן־גוריון עם חברי כנסת ערבים בלשכתו, 1958

צילום: פריץ כהן - לע"מ

"אני לא מקבל את תפיסת 'אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי', ממש לא. החברה הישראלית בראשית המדינה הייתה מקוטבת מאוד, עם שמחות קיצוניות מאוד"

ביום העצמאות הראשון ניסו לשחזר את העלאת המשואות בהרים. "בהר הרצל הדליקו משואה ראשונה, 'והעבירו' את האור צפונה ודרומה. אחרי שהבינו שרוב התושבים לא חשופים לזה, החליטו לייצר בהר הרצל אירוע משואות חלופי"

צילום: GPO